

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ ПСИХОЛОГІЇ, ІСТОРІЇ ТА СОЦІОЛОГІЇ
КАФЕДРА ІСТОРІЇ, АРХЕОЛОГІЇ ТА МЕТОДИКИ ВИКЛАДАННЯ**

**ДИСИДЕНТСЬКИЙ РУХ В УРСР ТА ЙОГО ВИВЧЕННЯ У
ШКІЛЬНОМУ КУРСІ ІСТОРІЇ**

Кваліфікаційна робота (проект)
на здобуття ступеня вищої освіти «бакалавр»

Виконала:

здобувачка 4 курсу 07-441 групи
Спеціальності 014 Середня освіта,
спеціалізація МОН 014.03 Історія
Освітньо-професійна програма
Середня освіта (історія)
Недолуженко Богдана Леонідівна

Керівниця:

кандидатка історичних наук, доцентка
Батенко Г. В.

Рецензент

вчитель історії
Маскаль О.О.

Івано-Франківськ – 2023

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. Дисидентський рух як опозиція радянському тоталітаризму	7
1.1 Причини та передумови виникнення дисидентства	7
1.2 Форми та методи боротьби українських дисидентів	10
РОЗДІЛ 2. Напрями і течії українського дисидентського руху	16
2.1 Українська Гельсінська Група та правозахисний рух	16
2.2 Релігійне дисидентство	19
РОЗДІЛ 3. Дисидентський рух у шкільному курсі історії	24
ВИСНОВКИ	28
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	31
ДОДАТКИ	
Додаток А. Кодекс академічної доброчесності здобувача ХДУ	36
Додаток Б. Розробка уроку на тему: «Дисидентський рух в УРСР»	37

ВСТУП

Актуальність. Дисидентський рух – унікальне явище в історії українського руху опору. Він поставив на порядок денний питання основоположних прав людини та можливості висловити свої думки усередині могутньої тоталітарної держави. Сміливість та самовідданість дисидентів вражає. Але ще до сьогоднішнього дня продовжують відкриватися нові джерела та нові імена цього протистояння, які потребують ґрунтовних досліджень, узагальнень та збереження у національній пам'яті.

Проблеми, які порушували дисиденти, існують поза часом та політичними режимами. Сучасне українське суспільство має будувати взаємодію на основі толерантного ставлення до кожної думки, взаємоповаги та дотримання основоположних громадянських прав.

Сучасна українська історія ставить перед українською молоддю та суспільством загалом нові виклики. Наша боротьба за незалежність продовжується. Як ніколи важливо чітко бачити своє історичне минуле, позбавитися від пропагандистських наративів радянського періоду, відновити історичну пам'ять та історичну справедливість відносно людей та подій другої половини ХХ століття. Саме з цією метою необхідно регулярно переглядати шкільну програму історії України та впроваджувати у освітній процес найновіші методики та джерела з історії дисидентського руху.

Мета дослідження – охарактеризувати дисидентський рух в УРСР та його викладання у шкільному курсі історії.

Завданнями дослідження є:

1. охарактеризувати дисидентський рух як опозицію радянському тоталітаризму;
2. визначити основні напрями та течії українського дисидентського руху;
3. проаналізувати вивчення дисидентського руху у шкільному курсі історії.

Об'єкт дослідження – суспільно політичний розвиток УРСР у II половині XX століття.

Предмет дослідження – дисидентський рух в УРСР та його вивчення у шкільному курсі історії.

Хронологічні рамки дослідження – 60 – 80-ті роки XX століття, період найбільш активної діяльності дисидентів. У деяких випадках залучаються більш ранні факти – 40 – 50-х років XX століття, для визначення причинно-наслідкових зв'язків та виявлення витоків дисидентського руху.

Територіальні межі дослідження – територія Української Радянської Соціалістичної Республіки у її кордонах після Другої світової війни, включаючи АР Крим.

Історіографія та стан наукової розробки проблеми. Історія дисидентського руху як предмет для спеціальних наукових досліджень постала зі здобуттям Україною незалежності. Одними з найбільш важливих праць, присвячених опозиції та тоталітарній системі 50 – 60-х років, є монографія В. Барана «Україна 1950-1960-х рр.: еволюція тоталітарної системи» [23], Ю. Данилюка та О. Бажана «Опозиція в Україні (друга половина 50-х – 80-ті рр. XX ст.)» [25], Б. Захарова «Нарис історії дисидентського руху в Україні (1956–1987)» [25], Г. Касьянова «Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960–80 років» [30], В. Кафарського «Комунізм і український національно-визвольний рух» [31], Ю. Курносова «Інакомислення в Україні: 60-ті - перша половина 80-х рр. XX ст.» [32], А. Русначенка «Національно-визвольний рух в Україні: середина 1950-х - початок 1990-х років» [34].

Окремі аспекти дисидентського руху досліджені у численних публікаціях. Діяльність правозахисного руху та Української Гельсінської Групи стали предметом дослідження О. Бажана [22], Л. Білоуса [24], О. Сімків [35], Р. Хаялі [36]. Самвидав як форму боротьби та альтернативні медіа дослідила Мельникова О. [33].

Також при роботі над дослідженням проаналізована міністерська програма [29] та шкільні підручники з історії України для 11 класу закладів загальної середньої освіти [37; 38; 39; 40; 41].

Джерельна база дослідження включає архівні матеріали зі слідчих справ дисидентів, літературні та публіцистичні твори, листи та звернення, інтерв'ю, спогади, самвидав. Архівно-слідчі справи є важливим джерелом з історії дисидентського руху, їх дослідження знаходиться на початковому етапі, адже архіви СБУ відкрили лише нещодавно. Не дивлячись на ознаки фальсифікації справ, ці джерела дають уявлення про силу переконань та стійкість дисидентів. Зокрема під час роботи над дослідженням використані протоколи допиту Василя Стуса [15], Стефанії Шабатури [16], постанова про порушення кримінальної справи проти Вячеслава Чорновола [14].

Також використана публіцистика дисидентів, яка відображає погляди українських дисидентів. До таких джерел відносяться праці Івана Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація?» [7], Вячеслава Чорновола «Лихо з розуму (портрети двадцяти «злочинців»)» [8], відкритий лист Василя Стуса до Івана Дзюби [3].

Велике значення для дослідження мають документи та матеріали діяльності українського правозахисного руху та Української Гельсінської Групи зокрема. Серед них Маніфест Українського правозахисного руху [1], відкритий лист урядам країн, які підписали Гельсінські Угоди [4], Декларація Української Громадської Групи сприяння виконанню Гельсінських Угод [6] та її ж Меморандум про переслідування Йосипа Терелі [12].

Під час роботи над дослідженням використано матеріали самвидаву, зокрема Український вісник [17; 18; 19]. Також застосовані мемуари та спогади провідних діячів дисидентського руху Левка Лук'яненка [10; 11], В. Боровського [2], Петра Григоренка [5], В. Лісового [9], Надії Світличної [13], та деяких інших, зібраних у рамках проєкту «Дисиденти. Локальна історія: спецпроект» [20].

Методи дослідження. Дослідження засноване на принципах історизму, об'єктивності, науковості та цивілізаційному підході. У процесі дослідження

застосовувались загальнонаукові методи аналізу та синтезу, індукції та дедукції. Вони дозволили проаналізувати великий обсяг фактичних даних, систематизувати джерела та літературу, здійснити порівняння та відповідні узагальнення.

Також були застосовані спеціально-історичні методи – порівняльно-історичний, який дав змогу провести порівняльний аналіз форм та методів діяльності дисидентів різних течій та у різних республіках СРСР та виявити на особливості українського дисидентського руху; проблемно-хронологічний метод дозволив розглянути дисидентський рух в історичній ретроспективі, виявити витoki цього явища та прослідкувати наслідки його діяльності; також застосовувався біографічний підхід, для аналізу життя та діяльності численних діячів-дисидентів.

Практичне значення. Результати дослідження можуть бути корисними учням, студентам, викладачам для підготовки до навчальних занять та подальшого дослідження актуальної проблематики дисидентського руху в УРСР. Розробка уроку може бути повністю або частково застосована в освітньому процесі у сучасній українській школі.

Структура роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, чотирьох підрозділів, висновків, списку використаних джерел та двох додатків.

РОЗДІЛ 1

ДИСИДЕНТСЬКИЙ РУХ ЯК ОПОЗИЦІЯ РАДЯНСЬКОМУ ТОТАЛІТАРИЗМУ

1.1 Причини та передумови виникнення дисидентства

Процеси десталінізації в Україні спричинили лібералізацію суспільного та культурного життя, реабілітація незаконно ув'язнених давала надію на докорінні зміни та побудову нового суспільного устрою, заснованого на загальнолюдських цінностях та поваги до прав людини. Результатом цих сподівань стала поява нової української творчої інтелігенції, яка почала мислити по-новому та відображала це у своїй творчості.

Але практика десталінізації дуже відрізнялася від пропагованої програми – насправді ніхто не збирався здійснювати концептуальні трансформації радянського тоталітаризму, треба було всього лише зняти соціальну напруженість, дистанціюватися від злочинів сталінського режиму та створити декорації для міжнародної спільноти. Усі атрибути тоталітарної системи зберігалися, більше того, початок переслідування шістдесятників є яскравим свідченням антидемократичної сутності радянського тоталітаризму [23, с. 48].

Поверховість реформування відображалася на кожній сфері суспільного життя. У політичній сфері головним недоліком було проголошення злочинів Й. Сталіна, але заперечення злочинної суті тоталітарної системи. У сфері економіки реформи не змінювали суті командно-адміністративної системи, мали на меті просто підвищити показники виробництва екстенсивними засобами прискорення, а не якісними. Вони не давали можливості підвищити рівень життя населення, а були одним із засобів забезпечити економічну гонку із Заходом та гонку озброєнь. У галузі зовнішньополітичних відносин не відбулося жодних якісних змін – продовжувалося нарощування військового потенціалу, участь у локальних конфліктах та силове втручання у внутрішньополітичні процеси Угорщини, Чехословаччини, Афганістану [26, с. 195]. Ці фактори спричинили подальшу ескалацію соціального напруження в радянському суспільстві.

У сфері духовної культури радянська влада намагалася не лише контролювати українське суспільство, а й нав'язати свої наративи, розколоти існуючі зв'язки та не допустити встановлення нових. Основні зусилля були спрямовані на контроль середовища діяльності творчої інтелігенції, вчителів та вірян. З цією метою функціонували спеціальні органи, зокрема щодо релігійних питань це була Рада у справах релігій при Раді Міністрів, вона створювала необхідний антураж свободи віросповідання в СРСР для міжнародного співтовариства [31, с. 52].

Навіть вирішення національного питання шляхом поширення наративу про «єдиний радянський народ» було лише прикриттям для російського шовінізму та пришвидшення темпів русифікаторської політики у союзних республіках [25, с. 63]. Національні культурні надбання та звичаї практично ігнорувалися, а економічна стимуляція у поєднанні з політичним примусом стирали межі національної ідентичності та спричиняли асиміляцію.

Але процеси десталінізації хоч якими поверховими вони були, запустили процеси формування інакомислення як опозиційної думки до офіційної пропаганди. Один з провідних діячів-шістдесятників Іван Світличний наголошував: «коли слово почало розходитись з ділом, коли безкінечні реформи не приносили обіцяних благ – словом, коли в багатьох випадках стали виявлятися пережитки раніше вже засудженої партією політики – це підривало у людей віру в перетворення, які проходили в країні, породжувало скептицизм, змушувало людей де завгодно шукати відповіді на наболілі питання суспільного життя» [30, с. 45].

Провідником нових поглядів та ідей стала українська творча інтелігенція, яка засобами творчості та публіцистики намагалась донести свою думку до суспільства та до влади. Особливо це стосувалося середовища письменників, поетів та літературних критиків. У їх творах та зібраннях нематеріальні ідеї змогли знайти своє словесне втілення та поширитися навіть у регіональних та республіканських партійних органах влади. Вони породили питання, відповіді на які могли бути загрозливими для радянського керівництва. Борис Антоненко-

Давидович говорив: «Мені здається, що ми ще не все враховуємо, що наробив культ особи. Мало того, що в нас страшні пробоїни в наших лавах, що в нас цілі білі плями на карті, так зараз наша література має дуже тяжкі наслідки цього культу особи. Ми, брешучи Сталіну, оспівуючи його надлюдські якості і запевняючи його в цьому, навчилися брехати взагалі. У нас ця брехня перейшла в інерцію і навіть, що найстрашніше, в традицію» [28, с. 39].

Діяльність письменників була спрямована не лише на рефлексію та осмислення сталінських злочинів, вони прямо та сміливо ставили ці питання до влади, публікували відкриті листи та заклики. Зокрема їх хвилювало зростання кількості російськомовних шкіл та коригування шкільних програм з української мови та літератури. На їх думку це було одним із свідчень зверхності одного народу над іншими у межах Радянського Союзу, що відрізнялося від декларативних заяв радянського керівництва та законодавства, яке на практиці просто не виконувалося. Обговорення українського мовного питання переросло у широкий громадський рух, який виявлявся в обговоренні цих питань у рамках публіцистичної полеміки та на конференції у Києві у 1963 році [25, с. 113]. Ці ідеї були не лише прерогативою інтелігенції, вони поширились серед вчителів, робітників, дрібних партійців.

Окрім письменників, провідниками новаторських ідей були викладачі та науковці, передусім української Академії Наук, історики, філологи, фольклористи та студентська молодь, особливо Київського університету імені Тараса Шевченка. Попри постійні перешкоди керівництва вишу, вони продовжували збиратися та дискутувати на найбільш гострі та болючі теми. Це було нове покоління, думка якого звучала усе гучніше. Нажаль, після згортання політики десталінізації, діяльність шістдесятників стала небезпечною, почалися арешти, переслідування, тиск, навіть іноді вбивства, як це сталося з Аллою Горською [21, с. 30].

Отже, складна політична, соціально-економічна та духовно-культурна обстановка у радянському суспільстві не завадили появі та поширенню ідей свободи, гідності, рівності, національної та духовної свободи. Це було

відображення реально існуючих проблем, які не лише не вирішилися у період десталінізації, а навпаки – загострилися. Переслідування та арешти не зупинили діяльність видатних українських культурних діячів, лише змусило їх адаптуватися до цих реалій.

1.2 Форми та методи боротьби українських дисидентів

Дисидентський рух в Україні був представлений багатьма течіями та напрямками діяльності, у зв'язку з чим існувала значна різноманітність у практичних виявах, формах та методах їх боротьби. Спільною була ідея відмови від збройних форм, з огляду на поразку націоналістичних сил у Західній Україні у 40 – 50-х роках ХХ століття.

Перші дисиденти – вихідці з культурно-мистецької інтелігенції – діяли у духовно-культурній площині, починаючи з осмислення становища України у складі СРСР. У першій половині 60-х років розпочалася робота з підготовки узагальнюючих праць з історії України, її політичного становища, особливостей національної політики у межах радянської системи [34, с. 215]. На цьому етапі активно практикувалось написання та поширення публіцистики, художніх творів, віршів, сюжети у яких відрізнялися від офіційної доктрини та демонстрували соціальні проблеми та недосконалість радянського ладу. Також характерними були «нерегламентовані культурні ініціативи» та петиційні кампанії [26, с. 195].

Відомий дослідник українського національного руху Г. Касьянов вважає такі форми боротьби дисидентів «інтелектуальним опором» української інтелігенції [30, с. 107]. Апогеєм інтелектуального протистояння можна вважати народження праці Івана Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація?» [7]. Вона базувалася на працях класиків марксизму, В. Леніна, матеріалах компартії міжвоєнного періоду, відкритих статистичних даних та періодиці та обґрунтовувала радянське спотворення марксизму та ідей соціалізму. І. Дзюба надіслав свою працю усім вищим посадовцям УРСР та КПУ, сподіваючись розпочати широку суспільну дискусію за участі представників влади. Але

реакція на цей крок була зворотною. Радянський режим розпочав широкомасштабну кампанію з дискредитації і праці, і її автора.

«Інтернаціоналізм чи русифікація?» І. Дзюби мала величезне значення для дисидентського руху, вона швидко поширилася не лише Україною, а й іншими союзними республіками та серед представників діаспори. Вона отримала схвальні відгуки та була перекладеною кількома мовами. Відомий український дисидент Валентин Мороз так оцінював значення цієї праці: «Не всі відкрили щось нове для себе в книзі Дзюби. І все ж книга ця стала для всіх відкриттям. Що з русифікацією треба боротись це знали. Але цього було не досить. Треба було ще побачити реальну людину, яка реально бореться проти русифікації. Потрібна була іскра, щоб запалити в людині давно готове багаття» [25, с. 305].

«Інтернаціоналізм чи русифікація?» І. Дзюби поширювали територією України таємно, серед однодумців та колег, хоча це і було дуже небезпечно. Її копіювали та розповсюджували не лише серед інтелігенції, а й у викладацьких колах, серед робітників та селян, тощо.

У цьому контексті варто зазначити, що одночасно формою діяльності дисидентів та способом поширення важливих матеріалів був на той час самвидав. Цей спосіб на довгі роки став основним для українського дисидентства, завдяки ньому не лише поширювалися праці українських авторів, а й став можливим обмін із закордонними осередками та представниками діаспори [33, с. 128].

Широкого розповсюдження набула також праця одного з найбільш відомих українських дисидентів – В'ячеслава Чорновола «Лихо з розуму» [8], у якій автор представив докази того, що радянська влада порушує права української інтелігенції, переслідує та тисне на них, а для міжнародної громадськості представляє їх як асоціальні елементи, які загрожують суспільному ладу. Збірка містить матеріали про політичних в'язнів, їх твори та звернення, листи, тощо. Ця праця розповсюджувалася в Україні та за кордоном засобами самвидаву, радіо та неодноразово передруковувались.

Це лише кілька ключових прикладів публіцистичних творів дисидентів, насправді їх набагато більше, як і видатних імен їх авторів. Серед них наприклад Євген Сверстюк, Валентин Мороз, Валерій Марченко, Надія Світлична та багато багато інших [20]. Спільною рисою їх творів була непримиренна жага справедливості, застосування опублікованих офіційних даних та закритих джерел, для аргументації своєї думки. Ця форма опору переросла у подальшому у повноцінний правозахисний рух, який був спрямований на розголос деталей справ політичних в'язнів та боротьбу за їх права.

Іншим аспектом дисидентського руху була художня творчість – передусім це стосується письменників та поетів, які у своїх творах обирали відповідні сюжетні лінії або піднімали соціально значущі теми, проблеми загальнолюдських цінностей, взаємовідносин влади та особистості, тощо. Найвідомішими творами стали «Собор» Олесея Гончара, поезія Ліни Костенко та Василя Стуса. Інакомислення втілювалося і в менш очевидних творчих формах, таких як кінематограф – у стрічці «Тіні забутих предків» С. Параджанова або килимах та гобеленах Стефанії Шабатури [28, с. 61].

Апогеєм у розвитку українського самвидаву стало видання «Українського вісника» [17 – 19]. Він публікувався з перервами за ініціативи В'ячеслава Чорновола та був фактично позацензурним соціально-політичним виданням українського дисидентства. У передмові наголошувалося, що журнал не є антирадянським чи антикомуністичним, а має на меті правдиве відображення фактів порушення конституційних прав і свобод громадян, про випадки репресій та становище українських політичних ув'язнених, про акції протестів, тощо. Г. Касьянов так говорить про його значення: «Внаслідок проведеної роботи виник центр руху, його структурна база, місце обміну думками. До того ж поява періодичного друкованого органу засвідчила вихід українського національного руху на новий організаційний рівень» [30, с. 139].

Існували й інші форми культурно-просвітницької діяльності, які можна вважати формами діяльності дисидентів. З метою боротьби з русифікацією провідні культурні діячі організовували заходи з відродження та популяризації

українських традицій, культури, мови. Передусім сюди слід віднести організацію гуртків, об'єднань та товариств відповідного спрямування. Цей процес відбувався не лише у столиці, а й у всіх регіонах. Ініціатором у більшості випадків виступала активна свідомо молодь, переважно творчих професій, адже вони найбільш активно та швидко сприймали демократичні ідеї та виступали їх провідниками.

Першим таким осередком став київський клуб творчої молоді «Сучасник», організований у 1959 році відомими шістдесятниками [32, с. 87]. На його базі проводилися творчі зустрічі, вечори поезії, пам'ятні вечори, тощо. Кількість постійних відвідувачів складала сотні осіб, а наймасовіші заходи налічували набагато більше учасників. Завдяки зусиллям активістів знову були актуалізовані забуті імена таких українських діячів як Микола Куліш, Лесь Курбас, які були репресовані у міжвоєнний період і так і не реабілітовані станом на 1963 рік. Нажаль, діяльність таких клубів дуже швидко привертала увагу спецслужб, вже у 1964 році «Сучасник» був розпущений [25, с. 217].

Подібні клуби та гуртки існували у багатьох значних культурних центрах України, зокрема у Львові діяв клуб «Пролісок», а коли і його діяльність була заборонена – молодь продовжила збиратися у творчих майстернях знаних митців або при університетах. Це свідчило про появу нового рішучого покоління, яке бажало змін і готове було працювати задля досягнення цієї мети.

Більш активними формами спротиву можна назвати демонстрації, які відбувалися стихійно у ході пам'ятних заходів, прем'єр фільмів, інших урочистостей. Наприклад 1965 році під час прем'єри фільму Сергія Параджанова «Тіні забутих предків» відбувся вступ Івана Дзюби, на якому він заявив: «Поряд з тим як ми відзначаємо знаменну подію, зараз стогнуть і плачуть матері України за своїми синами. Товариші, зараз йдуть арешти української інтелігенції, масові арешти молоді пройшли у Львові та Києві. Зараз повторюється 37 рік. Закликаю не допустити цієї ганьби. Ганьба уряду!» [27]. Дуже часто такими ж демонстраціями завершувалися пам'ятні заходи, зокрема шевченківські дні, а також демонстрації присвячені жовтневій революції, та ін.

Існувала також практика індивідуальних протестів, наприклад Віктор Монбланов у 1978 році пройшов по Хрещатику з плакатом «Свободу в'язням совісті» [28, с. 39]. Усі спроби дискредитувати його як особистість провалилися – психіатрична експертиза визнала його здоровим. 5 листопада 1968 року Василь Макуха здійснив акт самоспалення у Києві, перед яким, за словами перехожих, вигукнув: «Хай живе вільна Україна!» [26, с. 199]. У 1978 році акт самоспалення здійснив також Олекса Гірник у м. Каневі на могилі Тараса Шевченка [32, с. 110] аби привернути увагу до проблеми пригнічення українців та ідеї незалежності України.

Існували також нечисленні гуртки та клуби, які мали радикалізовані ідеї про форми та методи спротиву. Наприклад у Донецькій області діяла організація «Боротьба за звільнення України» [31, с. 412], яка окрім розповсюдження друкованих матеріалів, вважала за необхідне озброєння своїх учасників за рахунок вилучення зброї у працівників міліції. У Львівській області діяли учасники «Української націоналістичної організації ім. С. Бандери» [26, с. 196], які теж схилилися до необхідності більш радикальних дій, але реально змогли втілити тільки одну диверсію і спалили 12 тон соломи у колгоспі [21, с. 30]. Такі гуртки були розрізненими та діяли ще у кількох регіонах, але вони не були чисельними і не мали широкої підтримки, частіше за все радикалізм був частиною поглядів якогось одного лідера, не більше того. До того ж такі гуртки та організації дуже скоро переходили до більш помірної тактики як більш дієвої.

Таким чином, спектр форм та методів діяльності дисидентів був надзвичайно широким – переважно це були культурно-просвітницькі методи, заходи, написання та розповсюдження публіцистичних творів з солідною аргументацією злочинної сутності радянського тоталітарного режиму та поширення інформації про становище політичних в'язнів в Україні та за її межами. Існували дрібні гуртки, які сподівалися втілити більш радикальні форми спротиву, але більшість дисидентів підтримували ідеї ненасильницької боротьби, культурного просвітництва, суспільної полеміки та правових форм спротиву тоталітаризму як більш дієвих у довгостроковій перспективі.

РОЗДІЛ 2

НАПРЯМИ І ТЕЧІЇ УКРАЇНСЬКОГО ДИСИДЕНТСЬКОГО РУХУ

2.1 Українська Гельсінська Група та правозахисний рух

Захист прав та свобод громадян та боротьба з переслідуваннями за політичні переконання стали для частини дисидентів головною метою протистояння з радянською владою. Першою ластівкою серед організацій, які намагалися діяти у радянському правовому полі та на основі норм міжнародного права став так званий Громадський комітет на захист Ніни Строкатої [24, с. 8]. Він був створений в Одесі у 1971 році як реакція на арешт Ніни Строкатої з метою розголосу цієї справи та захисту її прав як політичної ув'язненої. Планувалося розпочати петиційну кампанію, але на відміну від попередніх випадків не поодинокую, а скоординовану масовану акцію, яка б точно привернула увагу до цієї справи. Учасниками комітету були Василь Стус, В'ячеслав Чорновіл, Петро Якір та ін. [28, с. 156].

У декларації організації зазначалося: «Громадський комітет захисту Ніни Строкатої створюється на основі гарантій Конституції СРСР, Декларації прав людини та Пакту про громадські та політичні права, у своїх діях він дотримуватиметься радянських законів» [26, с. 208]. Нажаль комітет проіснував недовго, більшість його членів були заарештовані, тому фактично він не встиг розпочати втілювати свою програму, але досвід існування та діяльності цієї організації став важливим етапом та допоміг становленню українського правозахисного руху.

Можливість вийти на легальний рівень діяльності з'явилася в українських правозахисників доволі несподівано у результаті змін у зовнішньополітичному курсі СРСР. Вимушений підписати Гельсінські угоди та приєднатися до ряду міжнародних актів, Радянський Союз створив відповідне правове поле для розгортання гельсінського руху, у тому числі в Україні, де політичні переслідування мали національне забарвлення та давали багате поле для діяльності.

Засновниками Української Гельсінської групи стали такі відомі українські правозахисники: Микола Руденко, який власне і очолив її, Олесь Бердник, Левко Лук'яненко, Петро Григоренко, Оксана Мешко, згодом до них приєдналися Ніна Строката, Олекса Тихий, Микола Матусевич, Мирослав Маринович та інші [22]. Програмним документом УГГ стала Декларація Української громадської групи сприяння виконанню Гельсінських угод, презентована Миколою Руденком у листопаді 1976 року. Вона визначала наступну мету діяльності УГГ: «Сприяти ознайомленню широких кіл української громадськості з Декларацією Прав Людини. Домагатися, щоб цей міжнародний правовий документ став основним у відносинах поміж Особою та Державою. З метою вільного обміну інформацією та ідеями домагатися акредитування в Україні представників зарубіжної преси, створення незалежних прес-агентств, тощо» [6, с. 11 – 14].

Цікавим аспектом поглядів представників УГГ було те, що на їх думку в усіх міжнародно-правових структурах, конференціях та форумах Україна повинна була бути представлена окремою делегацією. Хоча мотиви національного самовизначення прямо не прозвучали у цій програмі, члени УГГ наголошували на правозахисній спрямованості своєї діяльності, все ж таки дотримання засадничих прав українців у межах Радянського Союзу вважали неможливим [18; 19].

Особливістю Української Гельсінської Групи порівняно з організаціями більш раннього періоду був високий рівень організації та наявність плану дій на випадок тиску з боку влади або арешту когось із учасників. Вони були достатньо мудрими, щоб передбачити реакцію тоталітарного режиму, не дивлячись на міжнародні зобов'язання.

Перш за все важливим елементом успіху УГГ вважали налагодження зв'язків з російськими правозахисниками, дисидентами інших республік та з міжнародними правозахисними організаціями. Велика заслуга у цій галузі належить Петру Григоренку, який був членом і Московської, і Української Гельсінської груп, він був близько знайомий з російськими колегами Юрієм Орловим, Олександром Гінзбургом, та іншими.

Крім цього, українська діаспора підтримала створення УГГ, сприяла розголосу інформації про її діяльність, про становище політичних в'язнів в СРСР та створила допоміжний орган у Вашингтоні «Комітет по забезпеченню Гельсінських гарантій в Україні» [22]. Президентом комітету став мікробіолог Андрій Зварун, членами були Ігор Кошман, Богдан Ясень, Уляна Мазуркевич, Ігор Ольшанський та Андрій Фединський. Міжнародна підтримка була дуже важливою для українських правозахисників, бо тиск з боку міжнародної спільноти був єдиним дієвим засобом впливу на радянське керівництво, саме за їх допомоги та участі були врятовані ряд політичних в'язнів, українських дисидентів та громадських діячів [28, с. 124].

Класична тактика тиску, переслідування та арештів цього разу не спрацювала – Українська Гельсінська Група постійно поповнювалася новими членами, їх взаємодія була організована так, що у разі арешту когось із них, робота продовжувалася незалежно від обставин. У кінці 70 – першій половині 80-х років до діяльності УГГ долучилися В'ячеслав Чорновіл, Стефанія Шабатура, Юрій Шухевич, Ольга Гейко-Матусевич, Юрій Литвин, Михайло Мельник та багато інших [22].

Практично усі активісти українського правозахисного руху та члени Української Гельсінської Групи були заарештовані та засуджені до позбавлення волі або до заслання, але навіть там вони знаходили спосіб об'єднатися та продовжувати роботу. Результатом діяльності УГГ стали відкриті листи до вищих органів влади, посадовців, міжнародних організацій та об'єднань. Деяким членам вдалося покинути межі Радянського Союзу та продовжити роботу за кордоном (Надія Світлична) [13], деякі загинули в ув'язненні (Василь Стус) [35], а деякі відбувши по два та навіть три терміни ув'язнення поверталися в Україну та продовжували громадсько-політичну діяльність.

Отже, український правозахисний рух та Українська Гельсінська Група зокрема змогли вивести опозиційний рух у радянській Україні на легальний рівень та використовувати міжнародні зобов'язання СРСР як важіль впливу на керівництво. Найбільшим досягненням УГГ став міжнародний розголос

проблеми політичних репресії в СРСР та порятунок ряду українських дисидентів шляхом виїзду за кордон. Саме найвпертіші та найвідданіші правозахисники стали у подальшому ідейними провідниками боротьби за незалежність України.

2.2. Релігійне дисидентство

Релігійне дисидентство в Україні – це форма опозиції радянському тоталітарному режимові, заснована на боротьбі за дотримання конституційних прав на свободу совісті та віросповідання [12]. У цьому контексті релігійне дисидентство було дуже схожим на правозахисний рух, мало подібні форми та методи боротьби, але у широкому розумінні це протистояння було значно ширшим, ніж правозахисна діяльність, тісно перепліталася з українськими національними традиціями, апелювала до історичного розвитку та носила більш принциповий характер.

Особливістю релігійного розвитку України у післявоєнний період було існування Української греко-католицької церкви (УГКЦ) та Української автокефальної православної церкви (УАПЦ). Ці конфесії традиційно були дуже близькими до українського національного руху, тому офіційна радянська доктрина майже не відділяла їх один від одного. Обидві церкви існували поза законом, адже у 1946 році УГКЦ була офіційно «розпущена» [25, с. 243], духовенство та віряни змушені були перейти у підпілля та збиратися таємно під постійною загрозою переслідування та арештів.

Прагнення контролювати релігійну сферу життя у суспільстві призвело до угоди радянської влади з Російською православною церквою (РПЦ), яка була найбільш зручним для цього кандидатом, адже претендувала на статус великодержавності та не суперечила концепції інтернаціоналізму [31, с. 417]. Одразу після Другої світової війни починається активна антирелігійна політика – у 1946 році був проведений фейковий Львівський собор УГКЦ, на якому нібито відбулося «возз'єднання» уніатів з РПЦ [34, с. 257]. Усі, хто не погодився підіграти у цій виставі були репресовані, зокрема відомий український дисидент – митрополит Йосип Сліпий. Із цього часу греко-католики перетворилися на так

звану «катакомбну церкву», вони змогли налагодити мережу для здійснення богослужінь, служби проводили приблизно 300 – 350 священників [28, с. 61].

Основним регіоном поширення греко-католицизму була Західна Україна, віряни цієї конфесії чинили опір закриттю храмів та використанню їх з іншою метою. Тобто, основною формою протесту на цьому етапі були страйки та бойкоти дій влади, але були й більш осмислені спроби протистояти цим діям – листи, петиції, звернення.

Під час проведення десталінізації релігійна ситуація аж ніяк не пом'якшилася. Не дивлячись на те, що ряд священників греко-католицької церкви були реабілітовані та повернулися в Україну, основною умовою їх звільнення була заборона вести релігійну діяльність. Яскравим прикладом було звільнення у 1958 році священника греко-католицької церкви Григорія Будзінського, який написав лист-звернення до Генпрокурора СРСР із вимогою припинити його переслідування на підставі релігійних переконань. Цей лист активісти самвидаву розмножили та змогли переправити за кордон, спричинивши таким чином міжнародний розголос релігійного аспекту політичних репресій у Радянському Союзі [35].

У січні 1963 року повернувся із заслання відомий релігійний дисидент митрополит Йосип Сліпий. Нажаль, він змушений був покинути межі України, але перед тим встиг висвятити на єпископа УГКЦ Василя Величковського. За кордоном Йосип Сліпий не полишив свою дисидентську діяльність, навпаки, користуючись усіма можливими способами та знайомствами, намагався привернути увагу до порушення основоположного права на свободу совісті радянським тоталітарним режимом. Зокрема широко відомі його звернення та виступи «На трибуналі ім. А. Сахарова», «До католицьких діячів», «Церква мучеників» [28, с. 165]. За тим же принципом багато діячів діаспори підтримали релігійний рух УГКЦ.

Натомість в Радянській Україні тиск на греко-католицькі громади лише посилювався, особливо після перемоги чеських греко-католиків та здобуття ними легітимного статусу. Українські віряни чинили сильний спротив закриттю

храмів, наприклад селяни на Івано-Франківщині три дні перебували усередині церкви аби не допустити міліцію усередину. У результаті спецслужби обрали так званого організатора та засудили його до 7 років позбавлення волі [25, с. 319]. Але арешти стали не єдиним засобом утисків греко-католиків – часто відбувались побиття священників, вилучення церковного майна, обшуки, штрафи, профілактичні бесіди, тощо.

Наприкінці 60-х років прокотилась нова хвиля арештів, цього разу був заарештований єпископ Василь Величковський, священники Петро Городецький та Роман Бахталовський, які були засудженні до різних термінів ув'язнення та заслання [27]. Але попри це кількість священства та вірян УГКЦ постійно збільшувалася, вони шукали спосіб припинити переслідування, організувати нові типографії для друку української католицької літератури. У 1973 році до Москви було подано петицію про легалізацію УГКЦ, яку підписали 12 тисяч вірян із Західної України [32, с. 84].

У середині 1970-х років відбулися якісні зміни у релігійному дисидентстві, які були пов'язані з легалізацією правозахисного руху. У 1982 році була створена перша правозахисна організація для вірян УГКЦ «Ініціативна група захисту прав віруючих і церкви в Україні» [12], яку очолив Йосип Тереля. Розробивши програмні документи, організація звернулася з меморандумом до уряду СРСР, яким засудила Львівський собор 1946 року та вимагала легалізувати УГКЦ. Через кілька місяців Йосипа Терелю заарештували, а його ініціативу підхопив Василь Кобрин, який активно займався написанням та виданням публіцистики на захист католицької церкви. Показовою була масова відмова греко-католиків від радянського громадянства у середині 80-х років ХХ століття [26, с. 233].

Щодо УАПЦ, то варто зазначити, що вона практично не діяла у післявоєнний період, так як її представники звинувачувалися у співпраці з нацистами під час окупації. Відповідно духовенство змушене було покинути Україну. Але православну церкву у релігійному дисидентському русі представляв священник Василь Романюк, майбутній патріарх Володимир. За зв'язки з ОУН у 1944 році був засуджений до 20 років позбавлення волі, які

згодом замінили на 10 [34, с. 218]. У 1959 році він був реабілітований та зміг повернутися до України, закінчив Московську духовну семінарію та служив на Івано-Франківщині. Після того як він виступив на захист заарештованого Валентина Мороза релігійну громаду розпустили та заборонили релігійну службу священнику. У 1972 році був знову засуджений до позбавлення волі, але й в ув'язненні продовжував свою діяльність, долучився до роботи Української Гельсінської групи [22]. Після звільнення деякий час прожив в еміграції аж до здобуття Україною незалежності.

Крім цих двох великих церков, політичним репресіям та переслідуванням піддавалися й інші – традиційні релігії, зокрема іудеї, та секти – баптисти, адвентисти сьомого дня, п'ятидесятники, та ін. Їх діяльність була подібною до правозахисного руху, адже була пов'язана з захистом прав незаконно ув'язнених членів їх конфесій. При чому навіть багатодітні жінки, які відстоювали права своїх чоловіків, нерідко засуджувалися до позбавлення волі [28, с. 113].

Отже, релігійна течія у дисидентському русі мала свої підтечії та підвиди. Наймасовішим був рух опору греко-католиків, церкву яких розпустили у 1946 році за допомогою проведення фейкового собору. Релігійні дисиденти тісно співпрацювали з правозахисним рухом та відстоювали конституційне право на свободу совісті та віросповідання. Форми та методи їх боротьби були подібними – відкриті листи, маніфести, петиційні кампанії. Але додатково застосовувалися пікети та забастовки задля блокування дії влади із захоплення церковних будівель. Хоча багато священників та вірян постраждали від арештів та утисків, релігійний дисидентський рух мав величезне значення в українському русі опору.

РОЗДІЛ 3

ДИСИДЕНТСЬКИЙ РУХ У ШКІЛЬНОМУ КУРСІ ІСТОРІЇ

Шкільна програма з історії України для 11 класу закладів загальної середньої освіти приділяє багато уваги проблемам зародження, організаційного становлення, формам та методам діяльності, напрямам і течіям, та іншим аспектам українського дисидентського руху. Українське інакомислення розглядається у межах теми «Україна в умовах десталінізації» [29, с. 93 – 94], зокрема діяльність шістдесятників та безпосередньо дисидентський рух у межах теми «Україна в період системної кризи Союзу Радянських Соціалістичних Республік» [29, с. 95 – 96].

Саме вивчення історії українського дисидентського руху дозволяє забезпечити досягнення мети шкільної історичної освіти, відображеної у міністерській програмі: «формування вільної особистості, яка визнає національні та загальнолюдські цінності й керується морально-етичними критеріями та почуттям громадянської відповідальності; виховання засобами історії громадянської свідомості, зорієнтованої на патріотичне почуття приналежності до власної держави та до її спільних історичних, політичних і культурних цінностей, а також на демократичні пріоритети й злагоду в суспільстві; прищеплення толерантності й поваги до різних поглядів, релігій, звичаїв і культур, уміння знаходити порозуміння з іншими людьми задля досягнення суспільно значущих цілей» [29, с. 3].

Через життя та самовіддану діяльність видатних українських дисидентів учитель має можливість сформувати почуття патріотизму, поваги до чужої думки, громадянську самосвідомість та інші загальнолюдські цінності. Крім того, пропагандистсько-ідеологічне середовище радянського тоталітаризму, у якому існував український опозиційний рух та якому протистояв, дає змогу розвивати критичне мислення та виробити механізми протидії пропаганді, навіюванням, фейкам та іншим інформаційним викликам сучасності в умовах повномасштабного вторгнення.

Сучасні українські підручники з історії України, відповідно до затвердженої програми, містять кілька тем, у межах яких розглядаються різні етапи розвитку дисидентського руху. Окрім класичної форми викладу фактичного матеріалу, пояснення термінів та переліку історичних дат, автори підручників залучають велику кількість історичних джерел – зокрема твори українських шістдесятників, передусім літературні твори, але ряд авторів ілюструє матеріал фотографіями, картинами, фресками, вітражами, які є творчим переосмисленням радянської дійсності [39, с. 74; 41, с. 75; 37, с. 114].

Серед писемних джерел важливе значення мають джерела особового походження – спогади, щоденники, листи. Вони не лише відображають особисті думки та риси характеру українських діячів, а й відкривають учням цілий світ української інтелектуальної еліти, справжніх героїв свого часу, яких офіційна влада або принижувала, або дискредитувала, або приховувала. Серед таких джерел спогади Івана Дзюби [37, с. 93] та Левка Лук'яненка [37, с. 97]. Серед інших важливих джерел варто згадати Декларацію Української Гельсінської Групи [41, с. 78] та лист В. Стуса до Президії ВР СРСР [39, с. 76].

Значну роль в освоєнні джерельної інформації та розвитку практичних навичок роботи з ними у шкільному курсі історії відіграють практичні заняття. Міністерська програма рекомендує наступні теми: «Феномен українського шістдесятництва» [29, с. 94], «Розгортання дисидентського руху» [29, с. 94], «Український самвидав: теми, ідеї, автори» [29, с. 96]. Підручники пропонують кілька альтернативних варіантів для проведення таких практичних занять, де учням пропонуються фрагменти різнопланових джерел, переважно писемних. Доцільно розширити використання зображувальних, фотоджерел та творів видатних митців.

Викладання дисидентського руху у шкільному курсі історії дає можливість використовувати різні форми позакласної роботи – написання есе, виконання групових та індивідуальних завдань, підготовка та презентація проєктів. Кількість діячів дисидентського руху, його різні напрями та течії, форми та методи роботи дозволяють задіяти велику кількість учнів для самостійних

досліджень та обмінятися результатами дослідження під час уроку. Міністерська програма пропонує ряд тем для навчальних проєктів, присвячених аналізу творів видатних шістдесятників та дисидентів, дослідженню діяльності Української Гельсінської Групи, біографій окремих персоналій, тощо.

Особливістю освітнього процесу та вікового розвитку учнів є необхідність удосконалення навичок аналізу великої кількості фактичної інформації, виявлення глибинних причинно-наслідкових зв'язків, формувати власне ставлення до подій чи персоналій, аргументувати свої думки, уміти переконувати опонентів, формувати не лише очевидні висновки, а й передбачати перспективні наслідки. З цією метою можна впроваджувати використання уроків-диспутів, уроків-судів або бінарних занять. Теми дисидентського руху дуже зручно поєднувати з уроками правознавства та української літератури. Також для закріплення перелічених навичок варто використовувати таку форму роботи як написання есе. Програма рекомендує кілька тем, наприклад «Права людини в СРСР: чому існувала прірва між деклараціями та реальністю?» [29, с. 94], «Відлига: особливості суспільно-політичних настроїв населення України» [29, с. 96]. Але програма у цьому питанні досить гнучка – вчитель може самостійно обирати тематику практичних занять, навчальних проєктів та есе.

Отже, сучасні шкільна програма з історії України передбачає вивчення дисидентського руху в УРСР в 11 класі закладів загальної середньої освіти. Проблематика зародження опозиції розглядається у контексті розгляду процесів післявоєнної відбудови. Під час викладання десталінізації та діяльності шістдесятників як попередників дисидентів, увага здобувачів акцентується передусім на їх новаторському погляді на радянську дійсність, на інакомисленні у позитивному та неминучому сенсі цього слова. Тому при вивченні наступної теми та діяльності дисидентів зокрема, учні розуміють витoki цього явища та краще розуміють його суть. Підручники побудовані відповідно до програми та мають добре продуману структуру, підібраний фактичний матеріал та джерельну базу. Але є необхідність постійно розширювати коло джерел та наочних

матеріалів, адаптувати їх під спосіб сприйняття, цікавий для сучасного учня. Один з прикладів такого заняття вміщено у додатку Б.

ВИСНОВКИ

Український дисидентський рух – непересічне явище в українській історії, яке продемонструвало силу українського характеру та породило нову українську інтелектуальну еліту, людей високого рівня самосвідомості та самопожертви.

Опозиція радянській системі в українському суспільстві існувала завжди, але вона була значно ослабленою сталінськими репресіями 30-х років. Саме тому десталінізація мала таке важливе значення. Багато політичних в'язнів отримали шанс повернутися в Україну, а лібералізація суспільно-політичного життя дала змогу молодій та творчій українській інтелігенції по-новому поглянути на навколишню дійсність, звернутися до своїх історичних коренів, актуалізувати дослідження історії, традицій, культури українського народу, поставити на порядок денний мовне питання та відобразити це все у своїй творчості.

Причинами зародження дисидентського руху була криза у політичній, соціально-економічній та національно-культурній сферах. Політика десталінізації тільки зовні виглядала революційною та давала сподівання на концептуальні зміни. Але фактично це стало завісою, декораціями, якими намагалися приховати тоталітарну суть СРСР. Засуджувались лише сталінські злочини та постать Й. Сталіна, а не вся злочинна радянська система. В економічному розвитку теж не було прогресу, зростання показників досягалося екстенсивними методами, а не якісними змінами. Стимулювалася лише гонка озброєнь, яка коштувала країні занадто дорого – рівень життя населення лишався на вкрай низькому рівні. Але, що найголовніше для України, обіцяні зміни не передбачали національного самовизначення, хоча це питання було ключовим. Шістдесятники зіткнулися з нерозумінням та переслідуваннями, тиском, приниженнями та арештами. Це було найбільш красномовним свідченням того, що карально-репресивна система нікуди не зникла.

Форми та методи діяльності дисидентів визначалися офіційною позицією влади, яка одразу ж засудила будь-які об'єднання, організації чи гуртки, думки та погляди яких не узгоджувалися з офіційною доктриною. Іншими словами,

дисиденти змушені були діяти нелегально. Найбільш поширеними були петиційні кампанії, відкриті листи, звернення, написання та поширення відповідної публіцистики, інформаційні кампанії – поширення інформації серед міжнародних організацій, організація творчих вечорів, клубів, гуртків, читалень, етнографічних музеїв, тощо. Бували навіть випадки самоспалення як крайнього способу привернути увагу до проблем у суспільстві, але вони не були масовими та ретельно приховувалися від громадськості.

Серед напрямів та течій дисидентського руху в УРСР найбільш відомими є правозахисний рух, релігійний напрямок, рух за свободу переміщення (за повернення на історичну батьківщину), національно-визвольний рух.

Правозахисний рух в УРСР вперше в історії української опозиції радянському тоталітаризму зміг вийти на легальний рівень, адже СРСР приєднався до міжнародних угод, що включала дотримання основоположних прав людини (так звані Гельсінські угоди). Українська Гельсінська Група була утворена у 1976 році та діяла у тісній співпраці з московськими захисниками. Головою її став Микола Руденко, відомими членами були Петро Григоренко, Іван Кандиба, Левко Лук'яненко, Ніна Строката та багато інших. УГГ діяла дуже професійно та організовано, займалася розголосом випадків порушення прав людини в УРСР та моніторингом становища політичних в'язнів. Лише міжнародне співтовариство могло хоч якось вплинути на долю багатьох ув'язнених, тому правозахисники намагалися передати відомості, які вдалося зібрати, своїм закордонним колегам. Не дивлячись на арешти та переслідування, УГГ продовжувала свою роботу та поповнювалася новими членами.

Релігійне дисидентство виникло на ґрунті жорсткої антирелігійної політики радянської влади, спрямованої проти Української греко-католицької церкви, яка традиційно підтримувала український національний рух. Починаючи з 1946 року УГКЦ опинилася поза законом, віряни та священство переслідувалися за релігійні переконання, церкви закривалися, майно вилучалося. Тут проявилася ще одна форма спротиву – саботаж дій влади, віряни чинили опір цілими громадами, щоб не допустити міліцію до храмів. Успіху ця

діяльність не мала, але свідчила про масові протести українського населення. УГКЦ стала «катакомбною церквою», переховувалась від влади для відправлення служб та навіть мала свої видавництва, через які поширювала власний самвидав. Найвідомішим дисидентом-релігійником був митрополит Йосип Сліпий, який після відбуття покарання у засланні змушений був емігрувати за кордон. Але свою активну діяльність він не полишив та усіляко підтримував дисидентський рух в Україні, використовуючи усі можливі способи.

У шкільному курсі історії вивченню дисидентського руху приділяється достатньо уваги у межах тем «Україна в умовах десталінізації» та «Україна в період загострення кризи радянської системи». Окрім класичних форм та методів, сучасна міністерська програма рекомендує проведення практичних занять, виконання навчальних проєктів та написання есе. Ці форми роботи дозволяють поглибити знання, узагальнити фактичний матеріал, сформулювати власні судження про події або персоналії, розвивати навички критичного мислення та протидіяти пропаганді та інформаційним загрозам.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Джерела

1. Бердник О. Маніфест Українського правозахисного руху. *Український правозахисний рух. Документи і матеріали*. Торонто, Балтимор, 1978. С. 31 – 47.
2. Боровський В. ч.1/3 Психіатричні репресії в СРСР. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=n5DIk7oUjf8> (дата звернення: 02.12.2022)
3. Відкритий лист Василя Стуса до Івана Дзюби надрукований у суспільно-політичному і науково-літературному місячнику «Визвольний шлях». URL: <https://avr.org.ua/viewDoc/28127> (дата звернення: 09.02.2023)
4. Відкритий лист урядам країн, які підписали Гельсінські Угоди (1977 р.). *Український правозахисний рух. Документи і матеріали*. Торонто, Балтимор, 1978. С. 133 – 135.
5. Генерал Петро Григоренко: Закінчення виступу з громадою в Монреалі, Канада ч. 3/3. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=LxDx6NHMTCI&t=6s> (дата звернення: 03.12.2022)
6. Декларація Української Громадської Групи сприяння виконанню Гельсінських Угод. *Український правозахисний рух. Документи і матеріали*. Торонто, Балтимор, 1978. С. 11 – 14.
7. Дзюба І. М. Інтернаціоналізм чи русифікація? К.: Видавничий дім «КМ Academia», 1998. 276 с.
8. Лихо з розуму (портрети двадцяти «злочинців»): зб. матеріалів / уклад Вячеслав Чорновіл. Париж: Перша укр. друк. у Франції, 1967. 335 с.
9. Лісовий В.С. Спогади. URL: <http://museum.khpg.org/index.php?id=1281364212> (дата звернення: 23.11.2022)
10. Лук'яненко Л. Г. Сповідь у камері смертників. К.: Журн. «Вітчизна»: Газ. «Ділова Україна», 1991. 124 с.
11. Лук'яненко Л.Г. Не дам загинуть Україні! К.: Софія, 1994. 512 с.

12. Меморандум № 3 Української громадської групи сприяння виконанню Гельсінських угод про переслідування християнина-католика Йосипа Терелі від 22 січня 1977 року. URL: <https://avr.org.ua/viewDoc/27581> (дата звернення: 12.02.2023)
13. Надія Світлична: зустріч з Українською Громадою в м. Монреаль, Канада, 28 лютого 1979 р. URL: https://www.youtube.com/watch?v=kU3_D0r-w7A (дата звернення: 03.12.2022)
14. Постанова про порушення кримінальної справи проти В'ячеслава Чорновола. URL: <https://avr.org.ua/viewDoc/29603> (дата звернення: 17.02.2023)
15. Протокол допиту обвинуваченого Стуса Василя Семеновича від 17 квітня 1972 р. URL: <https://avr.org.ua/viewDoc/29617> (дата звернення: 08.02.2023)
16. Протокол допиту підозрюваної Шабатури Стефанії Михайлівни. URL: <https://avr.org.ua/viewDoc/29693> (дата звернення: 21.02.2023)
17. Український вісник. Випуск 1. Від січня 1970 року. URL: <https://avr.org.ua/viewDoc/25568> (дата звернення: 14.12.2022)
18. Український вісник. Випуск 2. Від травня 1970 року. URL: <https://avr.org.ua/viewDoc/25569> (дата звернення: 14.12.2022)
19. Український вісник. Випуск 5. Від травня 1971 року. URL: <https://avr.org.ua/viewDoc/25570> (дата звернення: 14.12.2022)
20. Дисиденти. Локальна історія: спецпроект. URL: <https://dysydeny.localhistory.org.ua/> (дата звернення: 01.03.2023)

Література

21. Бажан О. Г. Дисиденство в УРСР: спроба дефініції. *Магістеріум*. Вип. 7. Історичні студії. НаУКМА. К.: Стилос, 2001. С. 27-31.
22. Бажан О.Г. Українська Гельсінська Група: легальна форма протистояння тоталітарному режимові в УРСР. URL:

http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/10461/Bazhan_Ukrayins%27ka_Hel%27sins%27ka_hrupa%20.pdf (дата звернення: 10.12.2022)

23. Баран В. Україна 1950-1960-х рр.: еволюція тоталітарної системи. Львів: НАН України, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича, 1996. 447 с.
24. Білоус Л. В. Правозахисний рух у відродженні української держави: Спеціальність 23.00.02 - політичні інститути та процеси: Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук. Львів: [б. в.], 1994. 25 с.
25. Данилюк Ю., Бажан О. Опозиція в Україні (друга половина 50-х – 80-ті рр. ХХ ст.). К., Рідний край, 2000. 616 с.
26. Зайцев ЮД. Дисиденти і опозиційний рух 60-80-х рр. *Сторінки історії України: ХХ століття*. К., 1992. С. 195-235
27. Зайцев Ю. «Чорна ніч брежнєвської реакції» (1965 – 1973 рр.). URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Zaitsev_Y/Chorna_nich_brezhnievskoi_reaktsii_1965_1973.pdf? (дата звернення: 25.02.2023)
28. Захаров Б. Нарис історії дисидентського руху в Україні (1956-1987). Харків: Фоліо, 2003. 143 с.
29. Історія України. Всесвітня історія. 6 – 11 класи: Навчальна програма для закладів загальної середньої освіти. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-5-9-klas/2022/08/15/navchalna.programa.2022.WH.HU.6-11.pdf> (дата звернення: 04.03.2023)
30. Касьянов Г. В. Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960-80 років. К.: Либідь, 1995. 221, с.
31. Кафарський В. Комунізм і український національно-визвольний рух. Івано-Франківськ: Плай, 2002. 832 с.
32. Курносів Ю.О. Інакомислення в Україні: 60-ті - перша половина 80-х рр. ХХ ст. К., 1990. 222 с.

33. Мельникова О. С. Методи впливу альтернативних медіа (на прикладі українського самвидаву 60–80-х рр. ХХ ст.). *Наукові записки Інституту журналістики*. 2014. Т. 57. С. 124–128.
34. Русначенко А.М. Національно-визвольний рух в Україні: середина 1950-х - початок 1990-х років. К., 1998. 720 с.
35. Сімків О. Реакція світової громадськості на порушення прав людини в УРСР (1976 – 1985 рр.) URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Simkiv_Oleh/Reaktsiia_svitovoi_hromadskosti_na_porushennia_prav_liudyny_v_URSR_1976_1985_rr.pdf (дата звернення: 10.12.2022)
36. Хаялі Р.І. Кримськотатарська проблема й український правозахисний рух (кінець 50-х – 80-ті роки). URL: <https://istznu.org/index.php/journal/article/view/692/659> (дата звернення: 08.12.2022)

Підручники

37. Власов В.С., Кульчицький С.В. Історія України (профільний рівень): підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти. К.: Літера ЛТД, 2019. 288 с.
38. Власов В.С., Кульчицький С.В. Історія України (рівень стандарту): підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти. К.: Літера ЛТД, 2019. 256 с.
39. Даниленко В., Смольницька М. Історія України: рівень стандарту. К.: Генеза, 2019. 224 с.
40. Сорочинська Н., Гісем О. Історія України (рівень стандарту). Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2019. 240 с.
41. Струкевич О., Дровозюк С. Історія України (рівень стандарту). К.: Грамота, 2019. 240 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

Додаток 1

**КОДЕКС АКАДЕМІЧНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ
ЗДОБУВАЧА ВИЩОЇ ОСВІТИ ХЕРСОНЬСЬКОГО
ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ**

Я, Недолуженко Богдана Леонідівна,
учасник(ця) освітнього процесу Херсонського державного університету, **УСВІДОМЛЮЮ**, що академічна доброчесність – це фундаментальна етична цінність усієї академічної спільноти світу.

ЗАЯВЛЯЮ, що у своїй освітній і науковій діяльності **ЗОБОВ'ЯЗУЮСЯ**:

- дотримуватися:
 - вимог законодавства України та внутрішніх нормативних документів університету, зокрема Статуту Університету;
 - принципів та правил академічної доброчесності;
 - нульової толерантності до академічного плагіату;
 - моральних норм та правил етичної поведінки;
 - толерантного ставлення до інших;
 - дотримуватися високого рівня культури спілкування;
- надавати згоду на:
 - безпосередню перевірку курсових, кваліфікаційних робіт тощо на ознаки наявності академічного плагіату за допомогою спеціалізованих програмних продуктів;
 - оброблення, збереження й розміщення кваліфікаційних робіт у відкритому доступі в інституційному репозитарії;
 - використання робіт для перевірки на ознаки наявності академічного плагіату в інших роботах виключно з метою виявлення можливих ознак академічного плагіату;
- самостійно виконувати навчальні завдання, завдання поточного й підсумкового контролю результатів навчання;
 - надавати достовірну інформацію щодо результатів власної навчальної (наукової, творчої) діяльності, використаних методик досліджень та джерел інформації;
 - не використовувати результати досліджень інших авторів без використання покликань на їхню роботу;
 - своєю діяльністю сприяти збереженню та примноженню традицій університету, формуванню його позитивного іміджу;
 - не чинити правопорушень і не сприяти їхньому скоєнню іншими особами;
 - підтримувати атмосферу довіри, взаємної відповідальності та співпраці в освітньому середовищі;
 - поважати честь, гідність та особисту недоторканність особи, незважаючи на її стать, вік, матеріальний стан, соціальне становище, расову належність, релігійні й політичні переконання;
 - не дискримінувати людей на підставі академічного статусу, а також за національною, расовою, статевою чи іншою належністю;
 - відповідально ставитися до своїх обов'язків, вчасно та сумлінно виконувати необхідні навчальні та науково-дослідницькі завдання;
 - запобігати виникненню у своїй діяльності конфлікту інтересів, зокрема не використовувати службових і родинних зв'язків з метою отримання нечесної переваги в навчальній, науковій і трудовій діяльності;
 - не брати участі в будь-якій діяльності, пов'язаній із обманом, нечесністю, списуванням, фабрикацією;
 - не підроблювати документи;
 - не поширювати неправдиву та компрометуючу інформацію про інших здобувачів вищої освіти, викладачів і співробітників;
 - не отримувати і не пропонувати винагород за несправедливе отримання будь-яких переваг або здійснення впливу на зміну отриманої академічної оцінки;
 - не залякувати й не проявляти агресії та насильства проти інших, сексуальні домагання;
 - не завдавати шкоди матеріальним цінностям, матеріально-технічній базі університету та особистій власності інших студентів та/або працівників;
 - не використовувати без дозволу ректорату (деканату) символи університету в заходах, не пов'язаних з діяльністю університету;
 - не здійснювати і не заохочувати будь-яких спроб, спрямованих на те, щоб за допомогою нечесних і негідних методів досягати власних корисних цілей;
 - не завдавати загрози власному здоров'ю або безпеці іншим студентам та/або працівникам.

УСВІДОМЛЮЮ, що відповідно до чинного законодавства у разі недотримання Кодексу академічної доброчесності буду нести академічну та/або інші види відповідальності й до мене можуть бути застосовані заходи дисциплінарного характеру за порушення принципів академічної доброчесності.

12.09.2019
(дата)

(підпис)

Богдана
Недолуженко
(ім'я, прізвище)

Додаток Б

Розробка уроку на тему: «Дисидентський рух в УРСР»

Тема. Дисидентський рух в УРСР. (11 клас)

Мета: розкрити процес нового періоду в національно-визвольній боротьбі; дати оцінку дисидентського руху 1960-х років; продовжувати формувати критичне мислення учнів; виховувати повагу до історичної боротьби за національну незалежність, демократичні свободи.

Тип уроку: комбінований.

Основні дати:

1959 г. – сформувався Український робітничо - селянський союз;

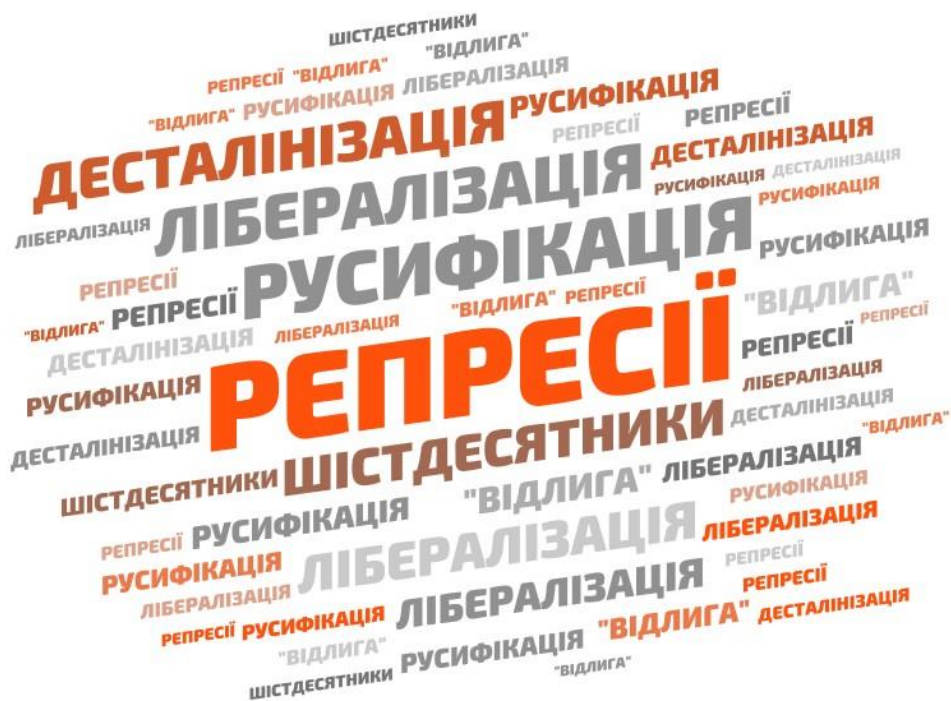
1965 г. – праця І. Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація?»

ХІД УРОКУ

I Організаційний момент

II Актуалізація опорних знань

Розгляньте хмару тегів та дайте визначення понять:

«Відлига» – період в історії СРСР, а відповідно і в історії УРСР, який охоплює 1953 – 1964 рр., тобто перебування при владі М. Хрущова. Він характеризується ліквідацією таких проявів сталінського режиму, як масові

репресії, тотальний контроль за всіма сферами життєдіяльності, спробою проведення суспільно-політичних, економічних реформ з метою надати їм новий імпульс розвитку радянського суспільства на шляху до «побудови комунізму».

Шістдесятники – умовна назва групи молодих літераторів, художників і вчених на Україні, які на початку 1960-х в епоху десталінізації та хрущовської «відлиги» своїми творами і активною громадською діяльністю намагалися відродити національну самосвідомість, боролися за збереження української мови і культури, сприяли демократизації суспільно-політичного життя в республіці.

Десталінізація – політика відходу від негативних рис сталінізму як крайньої форми більшовизму. Почалася після смерті Сталіна. Активізувалася після XX з'їзду КПРС, проявилася в розширенні демократичних прав і свобод, відмову від переслідувань і фізичного знищення політичних суперників, реабілітації жертв масових репресій.

Лібералізація - це пом'якшення державного або державно-бюрократичного тиску («контролю») на різні сфери суспільного життя – політику, економіку, право; процес розширення прав і свобод громадян або підданих будь-якої країни – в першу чергу в політичній, економічній, культурній та інших сферах суспільного життя.

Русифікація – комплекс заходів, спрямованих на витиснення української мови і культури, повсюдним введенням російської мови і культури, що вживалися на українських землях, які знаходилися в складі Російської імперії, СРСР з ініціативи правлячих кіл.

Репресії –

1) незаконні каральні міри, покарання з боку держави стосовно окремих громадян, соціальних, етнічних груп, що проводяться в антидемократичних державах з метою зміцнення панування органів влади над суспільством.

2) каральні міри, покарання з боку держави стосовно осіб, які скоїли злочин.

Питання

- 1) Чому можна стверджувати, що в кінці 1950 - на початку 1960-х років українська культура почала відроджуватися?
- 2) Назвіть досягнення українських вчених цього періоду.
- 3) Хто такі шістдесятники? Яка їх роль в розвитку української культури?
- 4) Чи можна стверджувати, що освітня реформа 1958 р. сприяла русифікації?

Ми з вами маємо права і свободи, природні для громадянина демократичної держави, але вони не були подаровані зверху, за них боролося багато людей. І була ця боротьба громадянським подвигом тих, хто думав (мислив) інакше, всупереч офіційній тотальній ідеології.

III Вивчення нового матеріалу

1. Зародження дисидентського руху.

Дисидентство – виступ проти існуючого державного ладу чи загальноприйнятих норм певної країни, протистояння офіційній ідеології й політиці. Слово «дисидент» походить від латинського слова «незгодний».

Хрущовська «відлига» породила надії й водночас принесла розчарування. Процес оновлення суспільства розвивався надзвичайно непослідовно. Тим часом молодь, що відчула смак свободи, прагнула рішучих змін.

На Україну поверталися в'язні сталінських таборів, в тому числі й учасники повстанського руху. Розповідаючи родичам і знайомим про своє життя, вони представляли реальну загрозу поширення антирадянських настроїв в суспільстві. Люди чекали на нові зміни й ослаблення системи, однак партійно-державна номенклатура вважала, що і так зробила дуже багато.

Рух «шістдесятників» склав опозицію системі, але опозицію, яка діяла в рамках системи, відповідно до тих правил гри, які визначають «зверху». Кінець 1950-х – початок 1960-х років засвідчили появу нового підпільного руху. 1958 р. в Станіславі була розкрита «Об'єднана партія визволення України», 1961 р. – «Український національний комітет» у Львові та «Молодіжну національну організацію» в с. Паска-Воля Нестеровського району Львівської області. Спільними ознаками для них були: по-перше, вони склалися з молодих людей, переважно робітників і студентів; по-друге, ідеологічно ці групи орієнтувалися

на ОУН УПА. Вони намагалися продовжити традиції визвольної боротьби, але вже за нових умов.

Своєрідним підсумком діяльності дисидентів часів «відлиги» була праця літературного критика з Києва Івана Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація?», згодом перекладена кількома європейськими мовами. Книга була своєрідним протестом проти арештів українських дисидентів, здійснених в 1965 р. і звинуваченні їх в антирадянській діяльності. Свій твір І. Дзюба адресував П. Шелесту, першому секретареві ЦК КПУ. Автор сміливо засуджував практику нехтування громадянськими правами українського народу. Гострій критиці була піддана національна політика комуністичної партії в Україні.

Праця, хоча і базувалася на ідеологічних засадах націонал-комунізму, дала потужний імпульс для подальшого розгортання правозахисного руху. Не випадково письменник Б. Антоненко-Давидович назвав працю І. Дзюби «референдумом покоління». Устами молодого публіциста активна частина української молоді заявила про свій розрив з тоталітарною системою.

Виходячи з цього можемо виділити **причини появи дисидентського руху**:

- лібералізація внутрішньополітичного життя під час «відлиги»;
- збереження монополії партійно-радянської бюрократичної верхівки на владу;
- обмеження національного та культурно-духовного життя;
- русифікація освіти;
- активізація правозахисного руху, згодом схвалення Декларації прав людини;
- антикомуністичні виступи в країнах Східної Європи (Угорщина, Польща, Чехословаччина).

Таким чином, хрущовська «відлига» подала надії, проте реформи Хрущова мали поверхневий характер, оскільки мова йшла не про відмову від тоталітарних основ управління. Тим часом молодь, яка відчула смак перемоги, вимагала подальших змін.

2. Форми та методи боротьби дисидентів.

1. Протести, звернення на адресу керівництва країни, «відкриті листи» в ООН. Наприклад: «Відкритий лист» в ООН українських політв'язнів з мордовських концтаборів, де висловлювалися основні вимоги українського дисидентства і протест проти дискримінації українського народу.
2. Поширення нелегальної літератури (самвидав).

Самвидав – літературні, публіцистичні, наукові твори, які розповсюджувалися в рукописах без офіційного дозволу і цензури, переважно таємно.

Першими і найбільш поширеними самвидавними творами були вірші «лицаря українського відродження» Василя Симоненка:

Україно! Ти для мене диво!
І нехай пливе за роком рік,
Буду, мамо, горда и вродлива,
З тебе чудуватися навек.

У 1963 р. на вокзалі в Черкасах Василь Симоненко був по-звірячому побитий, після чого він незабаром помер. Так влада розправилася з молодим, талановитим патріотом. У січні 2019 році йому б виповнилося 84 роки.

Головним організатором і розповсюджувачем самвидаву був Іван Світличний. Він поставив собі за мету створити альтернативу офіційній українській літературі. І. Світличний був духовним та ідейним лідером українського дисидентського руху. У 1994 р йому була присуджена Державна премія імені Т. Г. Шевченка (посмертно). У 2009 р. на Україні відбулися урочисті заходи, присвячені 80-ти річчю від дня народження видатного патріота, громадянина з великої літери.

Серед самвидавних творів слід відзначити спогади про ГУЛАГ Л. Самуся «Чорні дні мого Існування»; роботи І. Світличного «Українська інтелігенція перед судом КДБ», І. Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація?».

3. Дисидентські організації.

Проблемне питання: визначте особливості українського дисидентського руху.

Найвідоміші дисидентські організації (*записати в зошити*):

- ❖ **УРЦ - Український революційний центр.** Заснований у Львові 1953 р. УРЦ підготував ряд документів антирадянського змісту, які розповсюджувалися в навчальних закладах. У «Маніфесті УРЦ» проголошувалися 33 «принципи свободи», серед яких висувалися умови до запровадження демократичної системи, суверенітету України, свободи організації та діяльності різних політичних партій, право на вільну критику урядових структур.
- ❖ **«Реалістичний робітничий гурток демократів».** Заснований у Донбасі 1956 р. Очолив гурток Є. Доніченко. Його члени планували утворення єдиної демократичної партії, альтернативної КПРС, проведення всенародних демократичних виборів, у тому числі керівників підприємств, передачу землі селянам без права її продажу. Поширювали листівки в містах Донбасу, мали рукописну збірку «Вільне слово».
- ❖ **УРСС - Українська робітничо-селянський союз.** Заснований на Львівщині в 1958 р. юристами Л. Лук'яненком та І. Кандибою. У проекті програми були піддані до гострій критиці політика КПРС, сталінські репресії 30-х років, голодомор 1932 – 1933 рр., бюрократичні методи керівництва народним господарством, національна політика. Автори проекту ставили питання про ненасильницький, конституційний вихід України зі складу СРСР. Україна повинна була стати членом співдружності таких самих незалежних соціалістичних держав.

Таким чином, поява організацій дисидентів, розповсюдження літератури через самвидав, написання листів і звернення до партійних органів, публічні виступи свідчили про зміцнення руху шістдесятників з культурологічного в політичне русло.

Особливості українського дисидентського руху:

- Мирні ненасильницькі методи боротьби

- Чіткі організаційні форми (об'єднання, комітети)
- Був загальноукраїнським за характером (Центр і Схід: Київ, Харків, Донецьк, Луганськ; Захід: Львів, Івано-Франківськ, Тернопіль, Буковина; Південь: Одеса, Миколаїв, Херсон).
- Охоплював різні соціальні прошарки населення: інтелігенцію, студентів, робітників.
- Було національно-демократичним.

Українські дисиденти визначили для себе дві головні проблеми - права нації і права людини, тому синонімами слова «дисиденти» є «інакомислення» і «правозахисник».

4. Репресії проти дисидентів.

Влада, як і раніше, не допускала щонайменшої критики режиму.

Так, 25 грудня 1958 було прийнято Закон СРСР «Про кримінальну відповідальність за державні злочини». Ст. 62 нової редакції Кримінального кодексу УРСР передбачала відповідальність за «антирадянську агітацію і пропаганду», ст. 61 - «шкідництво».

У 1957 -1965 роках відбулися судові процеси проти активних членів дисидентських організацій, зокрема А. Тихого, Г. Гайевого, В. Савченко, П. Григоренко, І. Світличного, П. Заливахи, В. Мороза та ін.

У травні 1961 року відбувся закритий судовий процес над членами Української робітничо-селянської спілки: Л. Лук'яненко був засуджений до вищої міри покарання (пізніше вирок був замінений 15-річним тюремним ув'язненням), 10-15 років отримали І. Кандиба, С. Вірун, В. Луцков, О. Любовна, І. Кипіш, І. Боровицький.

У відповідь на репресії влади проти дисидентів вийшла стаття Івана Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація?» (Вересень-грудень 1965 г.)

Робота з документом

Опрацювати документ і відповісти на питання

З книги І. Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація?»

«От і радіємо з денаціоналізації десятків народів, з успіхів русифікації, того, що мовляв понад десять мільйонів неросіян в Союзі, за останнім переписом назвали «рідною» російську мову і зреклися своєї мови. І ставимо це в заслугу «великому и могучему русскому языку», забуваючи, що всі великі росіяни вбачали велич і красу своєї мови зовсім не в її нібито здатності витіснити й замінити собою інші і славили її лише тоді й оскільки, коли й оскільки йшлося про обстоювання її для себе, а не поширення її на інших.

...Щоб десятки націй СРСР «добровільно» відмовилися від своєї мови й національності, для цього потрібно дуже багато, непомірно багато неправди й несправедливості.

Бо ж в атмосфері правди й справедливості безглузда й дика сама постановка того питання такої мети: спеціально відмовлятися, цілим народом відмовлятися від своєї мови. ... Кому і що це дає? Потрібно багато несправедливості і неправди щодо минулої історії цих народів, щодо марксизму-ленінізму, щодо суті комунізму, щодо характеру тих процесів, які відбуваються на наших очах ».

Питання

1. Чи можна назвати автора ворогом компартійної системи і дисидентом?
2. Яка основна ідея твору?

Висновок. Автор засудив політику ігнорування громадянських прав українського народу, критикував національну політику КПРС.

Розгляньте фото. Чому 12 січня 1972 року називають «Розстріляна Коляда»?

5. Релігійний напрям у дисидентському русі.

Окремий вид дисидентства в Україні базувався на релігії. Теоретично радянська Конституція гарантувала свободу віросповідання, але режим вдавався до цілого ряду заходів для боротьби з релігією: існувала заборона релігійних публікацій, навчання дітей релігії, проведення серед них атеїстичної агітації, засилання агентів у середовище священнослужителів і церковної ієрархії, закриття культових споруд, застосування до тих, хто стоїть за віру, громадських та економічних санкцій, обмеження можливості здобути освіту. Антирелігійна кампанія Хрущова 1959 -1964 років привела до закриття половини православних церков в Україні (з усіх близько 7000 у 1959 г.).

Релігійне дисидентство набуло форми петицій, протестів проти порушень свободи совісті і релігії, переконань та напівлегальної діяльності.

Намагання влади закрити в 1974 р Почаївської лаври в результаті солідарного опору монахів і вірян та розголосу за кордоном не було здійснене. Духовна безплідність радянської ідеології, з одного боку, і обурення жорстокою політикою режиму, з іншого, зумовили відновлення потягу до релігії на селі.

Тривале переслідування УГКЦ («церкви у катакомбах») не змогли цілком знищити її. В останні десятиліття таємні відправи для вірян на Західній Україні

здійснювали 300-350 греко-католицьких священиків на чолі з кількома єпископами. Існували навіть підпільні монастирі й таємні друкарні.

Перегляньте відео «Люди свободи. Йосип Сліпий» та охарактеризуйте його діяльність як релігійного дисидента: https://www.youtube.com/watch?v=R-rgYqAeLYE&list=PLitKIb_cEyqeOKa2XKWbbUAZE6D12A-o&index=11

Висновок. Діячі релігійного дисидентства виступали за свободу совісті, проти релігійних утисків, переслідувань за релігійні переконання, проти знищення церковних храмів.

IV Закріплення нового матеріалу

1. Назвіть причини появи дисидентського руху.
2. Які дисидентські організації діяли на Україні?
3. Які форми боротьби використовували дисиденти?
4. Як радянська влада боролася з дисидентами?
5. За що виступали діячі релігійного дисидентства?

V Підсумки уроку.

Дисидентство – рух незгодних, рух інакомислячих. У більших або менших масштабах дисиденти виявили себе протягом усієї історії існування СРСР. Люди протестували проти антинародних дій партійно-державного режиму, порушень конституційних прав і очевидних порушень соціальної справедливості. Дисиденти в Україні спочатку виступили проти недоліків існуючої системи, порушення законів, прав людини, свободи слова, совісті, друку, агітували за вільний розвиток української мови і культури, за правду історії. Ідеологія дисидентства виникла через усвідомлення того, що існуючу систему, тоталітарний режим необхідно не просто змінювати, а ліквідувати.

Дисидентський рух в Україні, набуваючи національно-демократичного забарвлення, заявив про себе в середині 1950-х - на початку 1960-х років.

Дисидентство часів соціалізму, на думку Івана Світличного, - «це послідовний, чітко спрямований, а часто і стихійний світогляд людей, несумісний (повністю або частково) з офіційно проголошеною комуністичною ідеологією, а також побудований на основі цієї ідеології політичною системою

однопартійної тоталітарної диктатури» («Українська інтелігенція перед судом КДБ »).

VI Домашнє завдання.

1. Опрацювати відповідний параграф
2. Підготувати повідомлення або презентацію про одного з дисидентів.